

Siedliska ptaków – przedmiot ochrony w obszarach specjalnej ochrony ptaków Natura 2000

Łukasz Rejt, Tomasz Figarski

Abstrakt. Sposób i kryteria oceny stanu zachowania oraz tempa/kierunków zmian w siedliskach występowania gatunków ptaków stanowiących przedmiot ochrony obszarów specjalnej ochrony ptaków sieci Natura 2000 stanowi obecnie jeden z głównych problemów związanych z monitoringiem właściwego stanu zachowania w sieci Natura 2000. Zgodnie z zapisami Dyrektywy Ptasiej, siedliska ptaków również podlegają ochronie. Bez zapewnienia właściwego stanu zachowania wszystkich elementów składających się na „obszar funkcjonalny” gatunku będący sumą siedlisk stanowiących biotop lęgowy, żerowiska, miejsca odpoczynku podczas migracji itp., niemożliwym jest zapewnienie właściwego stanu zachowania przedmiotu ochrony w obszarze. Za konieczne należy zatem uznać opracowanie możliwie kompleksowych wytycznych do oceny stanu zachowania siedlisk wykorzystywanych przez różne gatunki ptaków. Takie prace prowadzone są w ramach grupy roboczej skupiającej najwyższej klasy specjalistów-ornitologów, siedliskoznawców, przedstawicieli Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych oraz Biura Urządzenia Lasu i Geodezji Leśnej, działającej przy Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska. Efektem prac powinien stać się zbiór wskazówek do wyznaczania i monitorowania stanu zachowania siedlisk ptasich.

Słowa kluczowe: Obszary Specjalnej Ochrony Ptaków, Natura 2000, właściwy stan ochrony

Abstract. Bird habitats – the subject of protection in the Special Protection Areas of birds Natura 2000. Methods and criteria of assessment of the state of preservation and pace/directions of changes in the habitats of occurrence of bird species being the subject of protection of areas of special bird protection of the Natura 2000 network are now one of the main problems related to monitoring of the proper state of preservation in the Natura 2000 network. According to the letter of the Bird Directive, the habitats of birds are also the subject of preservation. Without securing the proper state of preservation of all the elements forming „the functional area” of the species being the sum of habitats constituting biotope of breeding, feeding grounds, rest places during migration etc., it is impossible to assure the proper state of preservation of the subject of protection in the area. Thus, it is necessary to develop possibly complex guidelines for assessment of the state of preservation of the habitats used by various bird species. Such work is conducted by a task force consisting of the top class specialists – ornithologists, site-specialist, representatives of the General Directorate of State Forests and the Bureau for Forest Management and Geodesy, functioning at the General Directorate of Environmental Protection. The work should result in a set of guidelines for determining and monitoring of the state of preservation of bird habitats.

Keywords: Special Protection Areas, Natura 2000, appropriate state of protection

Obszary specjalnej ochrony ptaków

Przystępując w 2004 r. do Unii Europejskiej Polska, podobnie jak inne kraje członkowskie, została zobligowana do wyznaczenia i objęcia ochroną sieci obszarów specjalnej ochrony ptaków – OSO (ang. Special Protection Areas – SPA) w celu wypełnienia zapisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (wersja ujednoliczona) (Dz. Urz. WE L20 z 26.01.2010) – dalej: Dyrektywa Ptasia, wprowadzających obowiązek zapewnienia właściwej ochrony gatunkom ujętym w załączniku I dyrektywy oraz regularnie występującym gatunkom migrującym.

Zgodnie z zobowiązaniami wynikającymi z Traktatu o przystąpieniu Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej podpisanego 16 kwietnia 2003 r. w Atenach, na terytorium Polski wyznaczono 141 obszarów specjalnej ochrony ptaków, w tym wszystkie istniejące wówczas ostoje IBA (140). Obszary te zostały powołane w oparciu o ostatni opublikowany katalog ostoi IBA (Sidło et al. 2004). W najbliższym czasie część sieci Natura 2000 obejmująca obszary specjalnej ochrony ptaków składać się będzie z 145 obszarów – 141 już istniejących, 3 wyznaczonych rozporządzeniem ministra środowiska z grudnia 2010 r. (Góry Izerskie PLB020009, Sudety Wałbrzysko-Kamiennogórskie PLB020010, Bagno Pulwy PLB140015) oraz jednego proponowanego obszaru specjalnej ochrony ptaków (Doliny Przysowy i Śludwi) przewidzianego do powołania w 2011 r. Łącznie OSO w polskiej sieci Natura 2000 obejmować będą niemal 16% powierzchni kraju.

Przedmioty ochrony

Biorąc pod uwagę najnowsze dane oraz wymogi ujęte w rozporządzeniu ministra środowiska z dnia 13 kwietnia 2010 r. w sprawie siedlisk przyrodniczych oraz gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, a także kryteriów wyboru obszarów kwalifikujących się do uznania lub wyznaczenia jako obszary Natura 2000 (Dz. U. Nr 77, poz. 510), w 145 już istniejących i planowanych obszarach przedmiotami ochrony powinny być w sumie 194 gatunki ptaków. W poszczególnych obszarach liczba ta waha się od 1 (np. Lasy Lęborskie PLB220006 czy Dąbrowy Krotoszyńskie PLB300007) do nawet 48 (Bory Tucholskie PLB220009). W wielu wypadkach liczba przedmiotów ochrony przekracza kilkanaście /dwadzieścia kilka gatunków (np. Puszcza Białowieska PLC200004, Ostoja Ińska PLB320008 czy Ostoja Drawska PLB320019). Tak liczna reprezentacja gatunków, które muszą być brane pod uwagę, np. podczas przeprowadzania ocen oddziaływania na środowisko, rodzi wiele problemów, tym bardziej, że zgodnie z zapisami art. 4 Dyrektywy Ptasiej ochronie podlegają nie tylko gatunki jako takie, lecz również ich naturalne siedliska. Państwa członkowskie zobligowane są do objęcia ich ochroną w stopniu zapewniającym przetrwanie i rozwój populacji ptaków w ich naturalnym zasięgu.

Zgodnie z art. 28 i 29 w związku z art. 27a i 32 ust. 5 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2009 r., Nr 151, poz. 1220 z późn. zm.) sprawujący nadzór nad obszarem specjalnej ochrony ptaków – regionalny dyrektor ochrony środowiska, dyrektor parku narodowego bądź dyrektor urzędu morskiego – mają obowiązek przygotowania planów zadań ochronnych/planów ochrony dla każdego obszaru. W obu przypadkach są to dokumenty kluczowe dla zarządzania obszarem, definiujące przedmioty ochrony i określające zakres zadań, stojących przed sprawującym nadzór nad obszarem, koniecznych dla zachowania gatunków ptaków i ich naturalnych siedlisk we właściwym stanie ochrony.

Właściwy stan ochrony

W przypadku gatunków ptaków stanowiących przedmiot ochrony w obszarze, określenie właściwego stanu ochrony wydaje się być dość proste. Ocena stanu zazwyczaj ściśle związana jest z liczebnością populacji, zagęszczeniem na jednostkę powierzchni, przeżywalnością bądź sukcesem lęgowym. Określenie kierunków ewentualnych zmian i ich tempa jest możliwe przy prowadzeniu stałego monitoringu trendów liczebności. Nawet nie znając dokładnej wielkości populacji zasiedlającej konkretny obszar, monitorując na stałych powierzchniach wahań liczebności można określić ewentualny negatywny wpływ działań podejmowanych w obszarze.

Znacznie bardziej skomplikowane jest określenie właściwego stanu ochrony naturalnych siedlisk konkretnych gatunków ptaków. Wynika to z faktu, iż ptaki (podobnie jak wiele innych grup zwierząt) nie są związane wyłącznie z jednym konkretnym typem siedliska przyrodniczego definiowanego na podstawie ściśle określonego zestawu wskaźników, lecz raczej korzystają z mniej lub bardziej zróżnicowanej mozaiki różnych siedlisk („obszar funkcjonalny”). Sposób i kryteria oceny stanu zachowania oraz tempa/kierunków zmian w siedliskach występowania gatunków ptaków stanowiących przedmiot ochrony obszarów specjalnej ochrony ptaków sieci Natura 2000 stanowi obecnie jeden z głównych problemów związanych z monitoringiem właściwego stanu zachowania w sieci Natura 2000. Bez zapewnienia właściwego stanu zachowania wszystkich elementów składających się na „obszar funkcjonalny” gatunku będący sumą siedlisk stanowiących biotop lęgowy, żerowiska, miejsca odpoczynku podczas migracji itp., niemożliwym jest zapewnienie właściwego stanu zachowania przedmiotu ochrony w obszarze. Istniejące zestawy wskaźników oraz metodologia ocen opracowana dla siedlisk przyrodniczych (Mróz 2010, Perzanowska 2010) mogą mieć tylko ograniczone zastosowanie w przypadku ptaków. Za konieczne należy zatem uznać opracowanie możliwie kompleksowych wytycznych do oceny stanu zachowania siedlisk wykorzystywanych przez różne gatunki ptaków. Podstawowym pytaniem jest, czy w oparciu o obecny stan wiedzy przygotowanie takich wytycznych jest możliwe. Wydaje się jednak, że próba taka powinna zostać podjęta w związku z wymogami nałożonymi na państw członkowskie przez zapisy dyrektywy ptasiej.

Siedliska ptasie – wytyczne

Prace nad wytycznymi do wyznaczania siedlisk ptasich prowadzone są w ramach grupy roboczej skupiającej najwyższej klasy specjalistów-ornitologów, siedliskoznawców, przedstawicieli Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych oraz Biura Urządzenia Lasu i Geodezji Leśnej, działającej przy Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska. W tej chwili udało się zgromadzić opracowania dotyczące w sumie 32 gatunków ptaków (perkoz rdzawoszyi, bąk, ślepowron, kulik wielki, rycyk, śmieszka, jarząbek, głuszec, cietrzew, kraska, dudek, siniak, puchacz, włochatka, sóweczka, puszczyk uralski, dzięcioł czarny, dzięcioł średni, dzięcioł zielonosiwy, dzięcioł białogrzioty, dzięcioł białoszyi, dzięcioł trójpalczasty, lelek, lerka, świergotek polny, jarząbatka, muchołówka białoszyja, srokosz, gąsiorek, siwerniak, drozd obroźny, ortolan). Przygotowane one zostały przez 20 autorów. Każdy rozdział został przygotowany wg następującego schematu:

1. Status i stan zachowania gatunku w Polsce (liczebność i wskazanie 1% reprezentacji, wskazanie trendu liczebności oraz rozpowszechnienia).
2. Szacunkowa wielkość obszaru wykorzystywanego przez gatunek/niezbędnego do przetrwania w okresie lęgowym/połęgowym (w przeliczeniu na ha).

3. Wskazania fenologiczne – daty graniczne (np. przyloty, odloty), które należy brać pod uwagę np. przy planowaniu prac, inwestycji.
4. Siedliska optymalne wykorzystywane przez gatunek (z podziałem na lęgowe i żerowiskowe), w formie listy algorytmów – np. siedliska przyrodnicze ujęte w zał. 1 Dyrektywy Rady 92/43/EWG, udział poszczególnych klas wiekowych i składów drzewostanów, rozmieszczenie wybranych typów gleb oraz specyficznych elementów środowiska (np. terenów otwartych czy innych czynników mających wpływ na przydatność siedliska dla gatunku – elementy strukturalne, elementy liniowe/punktowe niezbędne w siedlisku danego gatunku – np. suche drzewa, druty, skarpy) etc.
5. Siedliska suboptymalne wykorzystywane przez gatunek z podziałem na lęgowe i żerowiskowe (jeśli są znane).
6. Kryteria stanu zachowania siedlisk, uwzględniające dotychczasowe doświadczenia z monitoringu siedlisk przyrodniczych (np. wg skali proponowanej dla siedlisk: FV, U1, U2), w tym odniesienie do elementów „zewnętrznych” (drapieżnictwo, antropopresja itp.) (jeśli jest możliwe do ustalenia).
7. Rzeczywiste i potencjalne zagrożenia dla stanu zachowania gatunku (i jego siedlisk).
8. Wskazania (pozytywne i negatywne) dotyczące zagospodarowania siedlisk gatunków (w tym wykorzystanie leśne, rolne, infrastrukturalne itd.) (w formie listy).

W przypadku znaczących różnic między populacjami zasiedlającymi różne regiony kraju (np. góry – niż, Polska północno-wschodnia versus reszta kraju itp.), osobno zostały opracowane zestawy wskazań dla każdej z nich (6 gatunków). Obecnie trwają prace nad ujednoczeniem zapisów we wszystkich rozdziałach oraz nad ogólną redakcją tekstu. Podstawowymi problemami, które pojawiły się podczas prac i były zgłaszane przez autorów bądź recenzentów tekstów to: sposób określania stanu zachowania jako FV, U1 i U2, dobór i sposób przedstawienia listy algorytmów, stopień szczegółowości opisów (liczebności, struktury siedlisk), znaczna dowolność we wskazaniach pozytywnych i negatywnych.

Najwięcej kontrowersji wzbudza sposób określania stanu zachowania naturalnych siedlisk ptasich. Część autorów w ogóle odeszła od schematu FV-U, część postuluje wprowadzenia czterech ocen: FV1 – jako właściwy, FV2 – umiarkowany, U1 – niezadowolający i U2 – zły. FV1 byłby określeniem przyjętym dla optymalnych siedlisk, FV2 – dla siedlisk suboptymalnych, w których konkretny gatunek występuje w niższych zagęszczeniach, lecz dla których kierunek podjętych działań w ramach zadań ochronnych prowadzi do osiągnięcia stanu FV1.

Kategoria U obejmowałaby siedliska, w których gatunek też występuje, ale nie gwarantują one jego utrzymania się w dłuższej perspektywie czasowej (np. populacje ujściowe) oraz niezasiedlane przez gatunek o różnym stopniu zaawansowania zmian kierunkowych prowadzących do osiągnięcia kategorii FV2.

Rozstrzygnięcie wymienionych kwestii i decyzja co do ostatecznego kształtu opracowania musi nastąpić w najbliższym czasie.

Literatura

- Chylarecki P., Sikora A., Cenian Z. 2009. *Monitoring ptaków lęgowych. Poradnik metodyczny dotyczący gatunków chronionych Dyrektywą Ptasią*. Biblioteka Monitoringu Środowiska. GIOŚ, Warszawa.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (wersja ujednolicona) (Dz. Urz. WE L20 z 26.01.2010).
- Gromadzki M. (red.). 2004. *Poradnik ochrony siedlisk i gatunków Natura. Ptaki*. T. 7 i 8. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.

- Inigo A., Infante O., Lopez V., Valls J., Atienza C. (red.) 2010. *Guidelines for drafting Natura 2000 Management Plans and special measures to be carried out in SPAs*. SEO/Birdlife, Madrid.
- Mróz W. (red.) 2010. *Monitoring siedlisk przyrodniczych. Poradnik metodyczny. Cz. I*. GIOŚ, Warszawa.
- Perzanowska J. (red.) 2010. *Monitoring siedlisk przyrodniczych. Poradnik metodyczny. Cz. II*. GIOŚ, Warszawa.
- Sidło P.O., Błaszowska B., Chylarecki P. (red.) 2004. *Ostoje ptaków o randze europejskiej w Polsce*. OTOP, Warszawa.

Łukasz Rejt, Tomasz Figarski
Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska
Lukasz.Rejt@gdos.gov.pl